

MASCARA, MĂSCĂRI, MĂSCĂRICI. CÂTEVA DATE DE ISTORIE CULTURALĂ

Gh. CHIVU

1. În volumul intitulat *Istoria limbii române literare*, profesorii timișoreni Ștefan Munteanu și Vasile D. Țăra propuneau studenților și apoi specialiștilor, în urmă cu mai multe decenii, o „privire generală” asupra evoluției limbii noastre de cultură¹, prima de acest fel din lingvistica românească. Ei cercetau pentru prima dată nu „limba și stilul” scriitorilor sau textelor reprezentative pentru o anumită epocă², ci sistemul limbii literare, inclusiv variantele stilistice ale acesteia în devenirea lor istorică, urmărind efectul influenței exercitate de „împrejurările istorico-sociale specifice epocilor studiate” asupra scrisului literar³. Cercetarea se întemeia, fapt și el remarcabil pentru acel moment din dezvoltarea studiilor de limbă română literară, pe urmărirea „interferențelor dintre factorul intern, «natural», de progres lingvistic, și factorul extern, «impus» formelor de exprimare în vederea realizării ideii de unitate și de perfecționare a variantei cultivate a limbii” noastre⁴.

Relația dintre influențele externe, purtătoare manifeste ale ideii de modernizare prin simpla acceptare a unor modele culte, și tendințele conținute în sistemul limbii, menite nu doar să asimileze împrumuturile, ci și să permită stabilirea unui echilibru între vechi și nou, absolut necesar pentru funcționarea eficientă a oricărui instrument de promovare a culturii, are efecte deosebit de interesante în primul rând în cadrul vocabularului. Iar în câteva compartimente (câmpuri lexicale) ale acestuia, întâlnirea unor

¹ Volumul, apărut în 1978, s-a consacrat ca lucrare de referință în forma tipărită în anul 1983 (Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Ediție revizuită și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București).

² Procedeeul, dominant în lingvistica românească până în anii 80 ai veacului trecut, a fost ilustrat în primul rând de lucrarea lui Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*, Ediția a doua, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București, 1971. (Ediția întâi, avându-i pe copertă numai pe Al. Rosetti și B. Cazacu, a apărut la București, în 1961.)

³ Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *op. cit.*, p. 3.

⁴ *Ibidem*.

diverse influențe culte și ierarhizarea funcțională a lexemelor este mediată, respectiv dictată nu de sistemul lingvistic, ci de tradiția culturală internă și de gradul de receptivitate impus de aceasta. Este, între alte exemple posibile, situația reflectată de cuvintele care numeau, până în primele decenii ale epocii moderne, spectacolul de teatru.

2. Într-o ipotetică istorie a teatrului românesc stabilită (și ilustrată) cu mijloace lingvistice, cercetătorul ar trebui să pornească, de bună seamă, în inventarierea cuvintelor ilustrative, în decursul timpului, pentru acest domeniu de activitate culturală, de la numele instituției, *teatru*, și al locului unde se desfășoară spectacolul, *scena*, adăugând apoi numele *autorilor* producțiilor dramatice, pe acelea ale interpreților, *actori* de diverse feluri, în corelație directă cu tipul de *spectacol*, de reprezentație teatrală avut în vedere, și, desigur, nelăsând deoparte, între altele, numele unui accesoriu, constant utilizat într-un anumit gen de reprezentații, anume *masca* (sau, în epocile mai vechi, *obrăzarul*).

Dificil de studiat în totalitate, prin identificarea tuturor consemnărilor care pot să ateste evoluția cuvintelor ilustrative, în timp și în spațiu, în provinciile românești de la nord de Dunăre, în condițiile în care atestările cuprinse în cel mai bogat inventar lexical de care dispune limba noastră, *Dicționarul tezaur al limbii române*⁵, republicat recent în ediție integrală⁶, sunt departe de a fi exhaustive, acest câmp lexical și componentele sale pot pune în evidență nu numai calea, respectiv modul de pătrundere în cadrul culturii române a unor genuri și specii dramatice, ci și felul în care au receptat românii unele forme culturale de import. (Teatrul popular românesc, încărcat cu semnificații și îndeplinind funcții socio-culturale diferite de cel cult, a avut, comparativ cu acesta, altă structură, alt loc și alte reguli de desfășurare, alți interpreți și alte accesorii.) Acest fel de receptare se reflectă în sensurile cu care au fost utilizate unele cuvinte din domeniu și, în perspectivă diacronică, în evoluția acestor semnificații, respectiv în ierarhizarea lexemelor corespunzătoare.

⁵ Avem în vedere cele două serii ale marelui dicționar academic, *Dicționarul limbii române*, tom I-II, Editura Academiei Române, București, 1913-1949, numită de obicei *Dicționarul Academiei*, și a doua, elaborată după 1949, *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tom VI-XIII, Editura Academiei Române, București, 1965-2005. În anii 2006-2010 au fost tipărite, ca părți ale seriei noi din DLR, șase volume din tomul I (consacrate literelor D și E) și alte trei destinate completării lacunelor din cele două serii amintite (consacrate literelor L, respectiv J, K și Q).

⁶ *Dicționarul limbii române*, I-XIX, Ediție anastatică după *Dicționarul limbii române (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*, Editura Academiei Române, București, 2010.

3. Din inventarul numelor date în limba română spectacolului de teatru cult și interpreților acestuia⁷, în volumul consacrat literei *M*, primul tipărit din seria nouă a marelui dicționar academic⁸, găsim următoarele cuvinte, unele având astăzi sensuri aparent incompatibile cu câmpul conceptual menționat: *masca*, *maskara*, *maskaradă*, *maskaragiu*, *maskarlâc*, *maskaroană*, *maskă*, *maskară*, *maskăraci*, *maskăreală*, *maskăreț*, *maskări* (ilustrat prin două verbe omonime: *maskări*¹ „a lua pe cineva în batjocură; a ocări, a insulta; a pângări; a spune vorbe obscene”, respectiv *maskări*² „a se masca”), *maskărici*, *maskăricie*, *maskăriciune*, *maskărie*, *maskărire*, *maskărit* s. m., *maskăritură* și *maskărnice*.

Iată substantivele și verbele înregistrate în scrieri ilustrative pentru limba română veche⁹:

maskara s. f. (< tc. *maskara*) – „batjocură, ocară”: *Pe toate de maskara covârșea*. Cantemir, *Istoria ieroglifică*; „faptă, vorbă, gest urât, obscen”: *Avea slobozenie a face maskarale*. *Istoria Americăi*, ms. mold., 1795.

maskaragiu s. m. (< *maskara* + suf. -giu) – „bufon, maskărici”: *La trecătoare i s-au înecat un maskaragiu împărătesc ce avea, vrând să facă șagă pe apa Prutului*. N. Costin, Letopiseț.

maskaroană s. f. (< gr. *μασκαρόνομοι*) – „maskă”: *Era în cojoace de lup ... și în cap cu multe feliuri de căciule făcute în chip de maskaroane*. Document 1715; *I-au fost chemat înlăuntru așa, cu maskaroanele cum era*. Ibidem; „actor care poartă maskă”: *Împăratul, de sus privind la maskaroane, au făcut haz*. Ibidem.

maskăraci s. m. (< *maskări* + suf. -aci) – „maskărici, actor”: *I-am trimis niște miruri și mulți maskăraci, cântăreți și giucăuși*. Șincai, *Hronic*.

maskăreț s. m. (< *maskări* + suf. -eț) – „maskărici, actor”: *Craiul au zis cătră maskărețul, cătră cioful său*. Document 1830.

maskări vb. (< *maskara*) – „a lua pe cineva în batjocură; a ocări, a insulta”: *Fu maskărit ca un menciunos*. Varlaam, *Cazania*; *Întâi eghiptenii maskăriia pe Amasis*. Herodot; *Navan, deaca să îmbătă, maskări pe împăratul David*. Cheia înțelesului; *Feciorii batjocoresc pe părinții lor*. Neagoe, *Învățăture*; *Defăimatu-te-au și te maskări*. *Biblia de la București*; *Hameleonul ... despre șoim tare probozit și maskărit vazindu-se*. Cantemir,

⁷ Am selectat substantivele și verbele, dar am lăsat deoparte adjectivele (de tipul *maskat*, -ă, *maskăreț*, -eață, *maskăricesc*, -ească, *maskăricios*, -oasă, *maskăros*, -oasă sau *maskuit*, -ă).

⁸ *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul VI, Editura Academiei Române, București, 1965-1968.

⁹ Dat fiind faptul că citatele au fost preluate din *Dicționarul limbii române (DLR)*, am indicat în mod succint sursele, fără a alătura prezentului studiu o explicitare a acestora, cititorul interesat putându-le găsi în lista de izvoare a marelui Dicționar academic. Pentru a face economie de spațiu, notăm apoi sensurile cuvintelor unul după altul, fără a marca, precum într-o lucrare lexicografică, ierarhizarea semnificațiilor.

Istoria ieroglifică; „a înjosi, a pângări”: *Cine-și măscărește legea ca noi?* Antim, Didahii; „a spune glume sau cuvinte obscene, măscări”: *Mă măscăresc, mă îmbăt, vorbesc cuvinte de rușine*. Lexiconul de la Buda.

măscărici s. m. (< *măscări* + suf. *-ici*) – „persoană angajată la curțile domnilor și boierilor pentru a-i distra prin gesturi și glume (adesea necuviincioase); bufon”: *Brut să feace nebun de scăpă de moarte și-l puse Tulie măscărici coconiloru-ș*. Moxa, Cronograf; *Să nu dai boieriile măscăricilor*. Neagoe, Învățători; *Care popă ... să face măscărici și vrăjitoriu*. Document 1675; *Chiemă împăratul pre niște măscărici*. Floarea Darurilor 1680; *Nu se sătura ... de măscărici*. N. Costin, Letopiseț; *Să facă veselii ... cu mulți pehlivani măscărici*. Neculce, Letopiseț; *Întrebară pe Fagotti, măscăriciul craiului Albioni*. Bertoldo 1799.

măscăricie s. f. (< *măscărici* + suf. *-ie*) – „meseria de măscărici”: *Să nu să îndemne iarăși a face meșteșugul măscăriciei*. Document 1652.

măscăriciune s. f. (< *măscări* + suf. *-ciune*) – „vorbă, gest, purtare trivială; vorbă sau faptă hazlie”: *Cela ce va face niscare măscăriciuni ... ca un suduitoriu să va certa*. Pravila lui Vasile Lupu; *Bogdan-Vodă ... iubea glumele și măscăriciuni*. N. Costin, Letopiseț; „lucru nesperios, batjocură”: *Învățătura oștirii au schimbat-o în jocuri și în măscăriciuni*. Cantemir, Hronicul; „obicei, practică nelegiuită”: *Aceasta măscăriciune de la slujitorii idolilor celor di demult s-au tras*. Document 1750.

măscărie s. f. (< *măscări* + suf. *-ie*) – „măscăriciune”: *De la inimă ies toate răutățile ..., gânduri necurate de ucidere, de curvie, de hulă, de menciuni, de măscării*. Varlaam, Cazania; *Iubiia să auză glume și măscării și jocuri copilărești*. Ureche, Letopiseț.

măscărit s. m. (< *măscări*) – „om mascat”: *După dânsul mergea alt măscărit cu falaga și cu toiege*. Document 1715.

măscăritură s. f. (< *măscări* + suf. *-itură*) – „măscăriciune”: Budai-Deleanu, Lexicon românesc-nemțesc.

măscărnice s. f. (< *măscărie*, prin analogie cu cuvinte precum *josnicie, fățărnicie* ș. a.) – „măscăriciune”: *Și mergea și Brut cu nuntașii de veselii cu măscărnicii pre cale*. Moxa, Cronograf; *Și numai ce bea și mânca cu alăute și cu măscornicii și mulți ... ucise fără de vină*. Ibidem.

Nu am inclus în lista de mai sus, contrar atestării consemnate în *Dicționarul limbii române*, ceea ce redactorii considerau a fi cea mai veche atestare a substantivului *mască*¹⁰, deoarece trimiterea făcută la lexiconul numit în mod curent *Anonymus Caransebesiensis*, pe baza ediției publicate

¹⁰ *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul VI, Litera *M*, s. v. *mască*. Vezi în același sens Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760)*, Editura Științifică, București, 1992, s. v.

de Grigore Crețu în anul 1898¹¹ trebuie abandonată, în manuscris fiind consemnat, în realitate, sub forma grafică *mashê*, cuvântul *majă* „unitate de măsură pentru greutate”¹².

4. Parcurgerea exemplilor înseriate și compararea lor cu lista de cuvinte utilizate pentru a denumi spectacolul de teatru și interpretii lui în limba română modernă pune în evidență în primul rând dispariția din uz (sau absența semnalării în texte) a unor cuvinte precum: *mascaroană*, *mascaraci*, *măscăreț*, *măscăricie*, *măscăriciune*, *măscărie*, *măscărit*, *măscărnice*, de regulă derivate cu puține atestări sau / și adesea sinonime, care se dovedesc, astfel, a fi fost specifice limbii române vechi. Locul lor va fi luat în limba română modernă de împrumuturi greco-latine sau latino-romanice.

O comparare a semnificațiilor cuvintelor aflate încă în uz cu sensurile înregistrate în textele vechi românești scoate apoi în evidență existența, aproape generală, a unei așa-numite „degradări semantice”. *Mascara*, devenit *măscară*, și *măscărici* au ieșit practic din uzul elevat al terminologiei teatrale, iar semnificațiile negative, depărtate de sensul etimologic al cuvintelor, au atestări extrem de timpurii.

Va fi fost această situație relevantă pentru atitudinea oficială față de reprezentațiile de bălci și față de comportamentul actorilor ambulante (cum par să indice utilizarea verbului *măscări* în *Cazania lui Varlaam* și în *Didahiile* lui Antim Ivireanul, respectiv prezența lui *măscăriciune* în *Pravila lui Vasile Lupu*)? Ar pleda pentru această explicație „degradarea semantică” similară a altor trei cuvinte, ilustrative și ele, în aceeași perioadă veche a culturii românești, pentru spectacolul de teatru ambulant, anume *caraghioz* (împrumut turcesc; literal „ochi negru”), sinonim perfect al lui *măscărici*, *caraghiozlâc*, utilizat cu sensul „bufonerie” până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, respectiv *pehlivan* „personaj comic (acrobat, jongler, scamator, luptător) în reprezentațiile de circ sau la serbările de curte”.

Sau spectatorul de rând, obișnuit cu teatrul tradițional (cu măști, respectiv de păpuși), nu va fi receptat favorabil spectacolul de bălci, în

¹¹ Gr. Crețu, *Anonymus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicționar al limbei române, după manuscrisul din Biblioteca Universității din Pesta*, în „Tinerimea română”, s. n., I, 1898, p. 320-380. Grigore Crețu a păstrat, de altfel, lecțiunea dată de B.P. Hasdeu, în 1891 (în textul publicat în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, VI, 1891, p. 1-48).

¹² Vezi detalii în ediția pe care am consacrat-o textului, *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 100 (intrarea nr. 2492), 152 (nota privind intrarea 2492) și 398 (facsimilul paginii 85 din manuscris).

ciuda gesturilor și a vorbelor triviale sau chiar obscene care ar fi trebuit, date fiind circumstanțele socio-culturale specifice, să îl atragă?

A doua explicație pare să fie susținută de absența, în epoca veche, a sensurilor negative pentru *păpușar*¹³.

Dar acestei explicații trebuie să i se adauge, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, pătrunderea teatrului de tip occidental, care a marginalizat, din punct de vedere cultural, vechile reprezentații teatrale, venite, cu actori și cu atitudini artistice specifice, în epoca influențelor turcă și neogrecescă, din spațiul fanariot.

În perioada anterioară, *teatru*, *comedie*, *traghedie*, respectiv *comicus*, *autor de traghedii*, prezente în scrisul autorilor savanți (Dimitrie Cantemir) sau în lexicoanele cu bază limba latină (precum *Dictiones latinae cum valachica interpretatione* al lui Toedor Corbea), își păstrau statutul de împrumuturi savante cu utilizare livrescă.

¹³ În mod surprinzător, cele mai vechi atestări pentru *păpușar* aparțin, potrivit Dicționarului Academiei (vezi *Dicționarul limbii române (DLR)*, serie nouă, tomul VIII, partea 1, Litera P, *p-păzui*, Editura Academiei Române, București, 1972, s. v.), secolului al XIX-lea.